

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสุญญตา วิโมกข์และไตรลักษณ์
ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

A Relative Study of Suññatā (Emptiness), Vimokkha (Salvation)
Tilakkhaṇa (Three Characteristics) in Theravāda Buddhism

พระมหาสมณีก วรธมโม Phramaha Somnuek Waradhammo^๑
ศุภกาญจน วิชานาติ Supakanjana Vichanati^๒

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของดุษฎีนิพนธ์เรื่อง “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสุญญตากับวิโมกข์และไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสุญญตากับวิโมกข์และไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ระเบียบวิธีวิจัยที่ใช้ในการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการวิจัยจากเอกสารจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า คำว่า สุญญตา แปลว่าความว่าง ความเป็นของสูญ ถือเอาสาระไม่ได้ หมายถึงสภาวะที่ว่างจากความเป็นตัวตนหรืออัตตา ได้แก่เบญจขันธ์ อายตนะ และธาตุ ซึ่งเป็นอนัตตา เป็นสภาวะที่ว่างหรือปราศจากกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวง คือราคะ โทสะ โมหะ ส่วนวิโมกข์ แปลว่าความหลุดพ้น หมายถึงสภาพที่จิตพ้นจากกิเลสและอาสวะทั้งหลาย ส่วนไตรลักษณ์ แปลว่าลักษณะ ๓ อย่าง ได้แก่อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ และอนัตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน ธรรมทั้ง ๓ หมวดนี้มีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือสุญญตาคือความว่าง เพราะจิตพ้นจากกิเลส ซึ่งเป็นลักษณะของวิโมกข์ ที่พิจารณาเห็นไตรลักษณ์ถึงความหลุดพ้นคือ สุญญตวิโมกข์ พ้นด้วยกำหนดอนัตตลักษณะ อนิมิตตวิโมกข์ พ้นด้วยกำหนดอนิจจลักษณะ และอัปนิหิตวิโมกข์ พ้นด้วยกำหนดทุกขลักษณะ ดังนั้นความหลุดพ้นด้วยการพิจารณาเห็นไตรลักษณ์ตามสภาพความเป็นจริง บรรลุพระนิพพาน ดับกิเลสโดยสิ้นเชิง หมายถึง สุญญตา คือ ความว่างจากสรรพธรรมทั้งปวง

คำสำคัญ : สุญญตา, วิโมกข์, ไตรลักษณ์

^๑ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Buddhist Studies, Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya
University, Thailand

^๒ ภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระ
นคร The branch of Buddhism, Faculty of Humanities Social Science, Phranakhon
Rajabhat University, Thailand

Abstract

This article is a partial fulfillment of doctorate dissertation entitled “A Relative Study of Suññatā (Emptiness), Vimokkha (Salvation) and Tilakkhaṇa (Three Characteristics) in Theravada Buddhism” with objectives to study relationship of Suññatā (Emptiness), Vimokkha (Salvation) and Tilakkhaṇa (three characteristics) in Theravada Buddhism. Research methodology is qualitative one with focus on Buddhist scriptures. Research results are found as following : Suññatā indicates emptiness or voidness i.e., void from soul or self. It is a state of voidness from all defilements – lust, hatred, and delusion. Vimokkha means salvation or liberation from all impurities by means of concentration on the void, on the signless, and on the desireless or non-hankering, all included in Tilakkhaṇa or the Three Characteristics. To this regard, Suññatā and Vimokkha convey the relevant meaning as to emptiness or salvation from defilements by realizing the Three Characteristics as non-self, impermanence, and suffering, which is a state of Nibbāna.

Keywords : Emptiness, Salvation, Three Characteristics

๑. บทนำ

ในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น คำสอนเรื่อง “สุญญตา” เป็นเรื่องที่มีความสำคัญมาก พอๆ กับเรื่องปฏิจกสมุปบาทและอริยสัจ ๔ ซึ่งโดยพื้นฐานและหลักการแล้วเกือบจะแยกออกจากกันไม่ได้ เพราะเกี่ยวข้องกับอุปาทานขันธ ๕ ทั้งสิ้น สุดแต่จะบรรยายในบริบทใดเท่านั้น แม้แต่พระอานนท์ที่เคยกราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ที่ว่าโลกว่างเพราะเหตุเพียงไร พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า เพราะว่างจากอึดตาหรือสิ่งที่เกี่ยวข้องด้วยอึดตา^๓ ดังนี้

คำสอนในพระพุทธศาสนามีเป้าหมายที่จะนำพาสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์ คำสอนเรื่อง สุญญตาก็เช่นเดียวกัน ท่านพุทธทาสภิกขุอธิบายว่า หมายถึงสภาพที่ว่างจากความเป็นสัตว์บุคคล ตัวตน เรา เขา หรือภาวะที่ขันธเป็นอนัตตา คือไร้ตัวตน มีใช้ตน ว่างจากความเป็นตน ว่างจากสาระต่างๆ เช่น ความสวยงาม ความสุข ความทุกข์ ว่างจากกิเลส ราคะ โทสะ โมหะ ไม่ใช่หนึ่ง

^๓ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๘๕/๗๘.

ไม่ประพจน์^๕ สภาวะที่ว่างจากสังขารการปรุงแต่งจิตทั้งหลาย ความว่างที่เกิดจากความกำหนดหมายในใจถึงภาวะว่างเปล่าไม่มีอะไรเลย เป็นส่วนหนึ่งของไตรลักษณ์^๕

ในมหาเวทลลสูตร มีข้อความที่เกี่ยวกับสุญญตา ว่าธรรมเหล่านี้ คืออัปปมาณาเจโตวิมุตติ อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ สุญญตาเจโตวิมุตติ อนิมิตตาเจโตวิมุตติ มีอรรถต่างกัน มีพยัญชนะต่างกัน หรือว่ามีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น^๖ ในจุฬสุญญตสูตร มีข้อความที่เกี่ยวกับสุญญตา ที่ตรัสกะพระอานนท์ว่า ปัจจุบันนี้พระพุทธรองค์อยู่ด้วยสุญญตาวิหารธรรมโดยมาก^๗ ในสมณสังจสูตร มีข้อความที่เกี่ยวกับสุญญตา คือ พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า “ไม่มีเราเป็นที่กังวลของใครๆ ในที่ไหนๆ และไม่มีผู้อื่นเป็นที่กังวลของเราในที่ไหนๆ” ข้อความว่า “ไม่มีเรา...ในที่ไหนๆ”^๘ ในอรรถกถาสมนสังจสูตร พระอรรถกถาจารย์เรียกข้อความประโยคนี้นี้ว่า สุญญตา ๔ เงื่อน (จตุกกโกฏีกาสุญญตา) คือ

- (๑) เพราะไม่มีอัตตาของเรา
- (๒) อัตตาของเราจึงไม่เป็นที่กังวลของผู้อื่น
- (๓) เพราะไม่มีอัตตาของผู้อื่น
- (๔) อัตตาของผู้อื่นจึงไม่เป็นที่กังวลของเรา^๙

พราหมณ์ เมื่อพูดอย่างนี้ ชื่อว่าพูดจริง ไม่ใช่พูดเท็จ เพราะการพูดนั้น เขาจึงไม่สำคัญตนว่า เป็นสมณะ ไม่สำคัญตนว่า เป็นพราหมณ์ ไม่สำคัญตนว่า เป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา ไม่สำคัญตนว่า เป็นผู้เสมอเขา ไม่สำคัญตนว่า เป็นผู้ต่อยกว่าเขา และเขารู้สัจจะในข้อปฏิบัติ นั้น จึงปฏิบัติปฏิบัติปฏิบัติที่ไม่ให้กังวล^{๑๐}

ในสุญญตาทถา มีข้อความที่เกี่ยวกับสุญญตา คือ พระสกวาทิถามว่า ความว่างนับเนื่องในสังขารชั้นฐีไช้หม พระปรวาทิตอบว่า ใช่ พระสกวาทิถามว่า นิพพานที่ไม่มีนิमित ก็นับเนื่องในสังขารชั้นฐีไช้หม พระปรวาทิตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น^{๑๑} ฉะนั้น คำว่า สุญญตา จึงเป็นแก่นของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธรองค์ทรงสอนให้มนุษย์ได้รู้จักและเข้าใจความจริงของชีวิต

^๕ พุทธทาสภิกขุ, *สุญญตาปริทรรศน์ เล่มที่ ๑*, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๑๘), หน้า ๗๘.

^๕ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๙๔.

^๖ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๙/๔๙๗.

^๗ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๗๖/๒๑๕.

^๘ อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๘๕/๒๖๔.

^๙ อจ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๑๘๕/๔๐๕-๔๐๖.

^{๑๐} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๘๕/๒๖๖.

^{๑๑} อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๘๓๒/๘๖๘.

ว่า ชั้นธ มีลักษณะเป็นไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยงแท้ ไม่แน่นอน ไม่จีรังยั่งยืน มีความผันแปรเปลี่ยนแปลง เป็นทุกข์ และที่สุดเป็นมายา ไร้ตัวตน ไม่ควรที่จะยึดมั่น ถือมั่น จนเกิดอึดตา ในวิสุทธิมรรคตอนว่าด้วยสังขารเปกขาญาณ พระพุทธโฆสจารย์ตั้งประเด็นปัญหาว่า พระโยคาวจร ครั้นกำหนดรู้ว่า “สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นสภาพที่ว่างเปล่า ด้วยปฏิสังขานุปัสสนาญาณ” ดังกล่าวมาแล้วนั้น จึงกำหนดสุญญตา (ความว่าง) ที่มีเงื่อนไข ๒ ต่อไปอีกว่า “สังขารนี้ว่างจากอึดตาหรือว่างจากสิ่งที่มีขึ้นเนื่องด้วยอึดตา”^{๑๒} นี่เป็นที่ยืนยันว่าสุญญตาและอึดตา หรืออนัตตา เป็นเรื่องลึกซึ้งมาก

ส่วน สุญญตาในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ อธิบายว่า คำว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เข้าด้วยกันแล้วเรียกว่า สุญญตา แปลว่า ความว่าง **สุญญะ** แปลว่า ว่าง **ตา** แปลว่า ความ กล่าวคือ ความว่างจากส่วนที่ควรยึดถือว่า ตัวตนหรือของตน ว่า สุญญตา คือ มองสุญญตาให้เห็นแล้วจิตของเราจะว่าง จิตของจิตตึกว่า อย่าพูดว่าจิตของเรา คือว่า จิตนั้นจะว่างคือไม่ยึดถืออะไร โดยความเป็นตัวเป็นตน แล้วจิตนั้นจะไม่มีคามทุกข์เลย แต่มีสติปัญญาอย่างยิ่ง^{๑๓} และ สุญญตา ในทัศนะของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) อธิบายว่า พระพุทธเจ้าตรัสสอนเรื่องไตรลักษณ์ว่า กฎธรรมชาตินี้ เป็นธรรมชาติ คือภาวะที่ตรงตัวอยู่โดยธรรมดา เป็นธรรมฐิติ คือภาวะที่ตั้งอยู่ หรือยึดมั่นเป็นหลักแน่นอนอยู่โดยธรรมดา เป็นธรรมนิยาม คือ กฎธรรมชาติ หรือกำหนดแห่งธรรมดา ไม่เกี่ยวกับผู้สร้างผู้บันดาล หรือการเกิดขึ้นของศาสนาหรือศาสดาใดๆ กฎธรรมชาตินี้แสดงฐานะของศาสดาในความหมายของพุทธธรรมด้วยว่า เป็นผู้ค้นพบกฎเหล่านี้ แล้วนำมาเปิดเผยชี้แจงแก่ชาวโลก ไตรลักษณ์นี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญลักษณะ แปลว่า ลักษณะที่ทั่วไป หรือเสมอเหมือนกันแก่สิ่งทั้งปวง ซึ่งได้ความหมายเท่ากัน^{๑๔}

จะเห็นได้ว่า เฉพาะประเด็นที่ยกมาแสดงให้เห็นพอเป็นเค้าเงื่อนข้างต้นนี้ สุญญตา เกี่ยวเนื่องกับวิโมกข์และไตรลักษณ์อย่างแยกกันไม่ออก จึงควรจะได้วิเคราะห์โดยละเอียดถี่ถ้วน เป็นอย่างยิ่ง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่าง สุญญตากับวิโมกข์ และไตรลักษณ์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท อันจะเป็นข้อมูลนำเสนอเป็นดัชนีพันธที่เป็นองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งยังไม่มีการศึกษาวิเคราะห์สรุปไว้เป็นลักษณะงานวิจัยมาก่อน ผู้วิจัยจึงมีความประสงค์ที่จะค้นคว้าและนำเสนองานวิจัยในเรื่องนี้

^{๑๒} วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๗๖๐/๔๓๗.

^{๑๓} พุทธทาสภิกขุ, **หลักธรรมที่แสดงถึงความว่าง**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๔๗.

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖๗-๖๘.

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๒.๑ เพื่อศึกษาสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๒ เพื่อศึกษาวิโมกข์และไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๓ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสุญญาตา วิโมกข์และไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๓. วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ดำเนินการวิจัยตามลำดับดังนี้

๓.๑ ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับสุญญาตาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เช่น สุญญาตาในพระไตรปิฎก สุญญาตาในอรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสสต่างๆ และสุญญาตาในทัศนะของผู้ทรงคุณวุฒิอื่นๆ

๓.๒ ศึกษาข้อมูลและนำมาวิเคราะห์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของสุญญาตาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างสุญญาตากับสุญญาตวิโมกข์ ความสัมพันธ์ระหว่างสุญญาตากับอนิมิตตวิโมกข์ และความสัมพันธ์ระหว่างสุญญาตากับอัปปณิหิตวิโมกข์เป็นต้น ทั้งนี้จากเอกสารงานวิชาการ และตำราวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

๓.๓ วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสุญญาตากับไตรลักษณ์ ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างสุญญาตากับอนิจจตา ความสัมพันธ์ระหว่างสุญญาตากับทุกขตา และความสัมพันธ์ระหว่างสุญญาตากับอนัตตตา แล้วนำข้อมูลที่ได้จากการสรุปวิเคราะห์มาสรุปผลการวิจัยและนำเสนอ

๓.๔ จัดพิมพ์เป็นรูปเล่มดุษฎีนิพนธ์เพื่อนำเสนอและเผยแพร่ต่อไป

๔. ผลการวิจัย

สุญญาตา เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาเถรวาท จะเริ่มท้าวความถึงพระพุทธรองค์ที่ทรงปฏิเสศแนวคิด สัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่าเที่ยง) และอุจเฉททิฏฐิ (ความเห็นว่าขาดสูญ) พระองค์ไม่ได้ทรงปฏิเสธแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ทรงหาทางออกให้แก่สังคมทุกชนชั้นในสมัยนั้นด้วย คือได้ตรัสหลักอนัตตา (สุญญาตา) เป็นการปฏิเสธสัสสตทิฏฐิ และอุจเฉททิฏฐิของเจ้าลัทธิต่างๆ ซึ่งเป็นความเชื่อมาแต่ดั้งเดิมชาวชมพูทวีปในสมัยพุทธกาล ดังมีข้อความที่ปรากฏในอานันทสูตรว่า หลังจากวัจฉโคตรปริพาชกทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า อตตามีอยู่หรือไม่ พระองค์ทรงนิ่ง แล้ววัจฉโคตรปริพาชกก็กลับไปโดยไม่ได้รับคำตอบใดๆ พระอานนท์ซึ่งนั่งอยู่ในที่นั้นด้วยได้ทูลถามว่า เพราะเหตุไร พระองค์จึงไม่ทรงตอบวัจฉโคตรปริพาชก พระพุทธรองค์ตรัสตอบว่า ถ้าพระองค์ตอบว่า อตตามีอยู่ ก็ตรงกับลัทธิสัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่าเที่ยง) ถ้าตอบว่า อตตาดoes not exist ก็ตรงกับอุจเฉททิฏฐิ (ความเห็นว่าขาดสูญ) อนึ่ง ถ้าตอบว่า อตตามีอยู่ ก็อนุโลมเข้า

กับหลักอนัตตา^{๑๕} (สุญญตา) ของพระองค์ไม่ได้ ก็เท่ากับส่งเสริมให้วัจนโคตรปริพาชกเชื่ออย่างมงายต่อไป ข้อความจากพระพุทธพจน์ที่กล่าวมานี้ เป็นการปฏิเสธสัสตทิกฺขิ และอุจเฉททิกฺขิ อย่างสิ้นเชิง พระองค์ตรัสหลักอนัตตา (สุญญตา) คือความไม่มีตัวตน คือความว่างจากตน และในสุญญตโลกสูตร พระองค์ตรัสตอบปัญหาของ พระอานนทเถระเรื่องโลกว่าที่เรียกว่า โลกว่าง เพราะว่างจากอัตตาหรือสิ่งทีเนื่องด้วยอัตตา^{๑๖} เป็นต้น

อนึ่ง เรื่องสุญญตาและอนัตตาเป็นเรื่องที่มีผู้สนใจศึกษากันมาก เช่นท่านพุทธทาสภิกขุ จะอธิบายความไว้มากเป็นพิเศษ โดยถือว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาทีเดียว เพราะว่ คำสอนเรื่องอื่นๆ ในพระพุทธศาสนานอกจากเรื่องอัตตานี้ มีสอนอยู่ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะได้เสด็จอุบัติมา เรื่อง ทาน ศีลหรือแม้แต่เรื่องกรรมก็มีสอนอยู่ก่อน ส่วนเรื่องอนัตตานี้ไม่มีใครรู้ ไม่มีใครสอน และไม่มีใครกล่าวถึง ไม่มีใครรู้ว่าสังขารและชีวิตตลอดจนสรรพสิ่งทั้งหลายเป็นอนัตตา^{๑๗} นอกจากนี้ สุญญตยัังมีความหมายและลักษณะเกี่ยวโยงสัมพันธ์กับวิโมกข์ ๓ และไตรลักษณ์ อย่างยากจะแยกออกจากกันได้ และทุกเรื่องสิ้นสุดลงที่สุญญตาหรืออนัตตา ซึ่งหมายถึงการบรรลุประนิพพาน

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้ให้ความหมายคำว่า สุญญตา ไว้ว่า สุญญตา แปลว่า ความว่าง, ความเป็นของสูญ คือความไม่มีสาระ ถือเอาเป็นสาระไม่ได้ เขียนว่า สุญญะ ก็มี สุญญตา หมายถึง สภาวะที่ว่างจากความเป็นตนหรืออัตตา ได้แก่ เบญจขันธ์ ธาตุ อายตนะ ซึ่งเป็นอนัตตา ไม่มีสาระที่พึงยึดถือว่เป็นสัตว์ เป็นบุคคล, สภาวะที่ว่างหรือปราศจากกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวง คือ รากะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ได้แก่ พระนิพพาน, สภาวะที่ว่างไม่มีอะไร (นัตถิกิณฺญจ) ที่จิตกำหนดหมายไว้ในใจ ในการเจริญ อากิญจัญญายตนฌาน คือ การทำใจให้ว่าง ไม่เกาะเกี่ยวอารมณ์อื่น เป็นการพักผ่อน ที่สำคัญ สุญญตา ส่วนใหญ่ใช้ประกอบกับคำที่เป็นคุณธรรมอันสำเร็จมาจากการพิจารณา สุญญตา เช่น สุญญตสมาธิ สุญญตสมาบัติ สุญญตวิโมกข์ สุญญตวิหาร^{๑๘}

ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า สุญญตา ไว้ว่า หมายถึง ความเป็นสภาพสูญ, ความว่าง ซึ่งสุญญตามีความหมายได้ ๔ นัย ดังนี้

^{๑๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๑๙/๔๙๓.

^{๑๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๘๕/๗๘.

^{๑๗} พุทธทาส, *ชีวิตและงานของพุทธทาสภิกขุฉบับสมบูรณ์*, (กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๒๐), หน้า ๓๓๘.

^{๑๘} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), *คำวัต*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๔๕.

๑. ความเป็นสภาพที่ว่างจากความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เฉพาะอย่างยิ่งภาวะที่ชั้น ๕ เป็นอนัตตา คือ ไร้ตัว มิใช่ตน ว่างจากความเป็นตน ตลอดจนว่างจากสาระต่างๆ เช่น สาระคือความเที่ยง สาระคือความสวยงาม สาระคือความสุข เป็นต้น โดยปริยาย หมายถึงหลักธรรมฝ่ายปรมัตถ์ เช่นชั้น ๓ ธาตุ อายตนะ และปัจจัยการ (อิทัปปัจจยตา หรือ ปฏิจจสมุปบาท) ที่แสดงแต่ตัวสภาวะให้เห็นความว่างปราศจากสัตว์ บุคคล เป็นเพียงธรรม หรือกระบวนการล้วนๆ
๒. ความว่างจากกิเลส มีราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ก็ดี สภาวะที่ว่างจากสังขารทั้งหลายก็ดี หมายถึงนิพพาน
๓. โลกุตตรมรรค ได้ชื่อว่าเป็นสุญญตาด้วยเหตุผล ๓ ประการ คือ เพราะลู่ด้วยปัญญาที่กำหนดพิจารณาความเป็นอนัตตา มองเห็นภาวะที่สังขารเป็นสภาพว่าง (จากความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน) เพราะว่างจากกิเลสมีราคะ เป็นต้น และเพราะมีสุญญตาคือนิพพานเป็นอารมณ์
๔. ความว่างที่เกิดจากกำหนดหมายในใจหรือทำให้เป็นอารมณ์ของจิตในการเจริญสมาบัติ เช่น ผู้เจริญอากิญจัญญายตนสมาบัติ กำหนดใจถึงภาวะว่างไม่มีอะไรเลย^{๑๙}

ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า ในเมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น และสอนเรื่องสุญญตา ขยายออกไปเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ขยายออกไปอีกก็เป็นการปฏิบัติมานานาชนิดเพื่อให้เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วจิตก็เบือนหายคลายกำหนด นั้นแหละคือเข้าถึงสุญญตา คือ

๑. ว่างจากความยึดมั่นถือมั่น
๒. ว่างจากกิเลส
๓. ว่างจากความทุกข์
๔. ว่างอย่างยิ่ง คือ นิพพาน^{๒๐}

คำว่า สุญญตา หรือ ความว่างนี้ ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระพาหิยทวารุจิรียะว่า “พาหิยะ เมื่อเธอเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็น ฟังเสียงก็สักแต่ว่าฟัง รับรู้อารมณ์ที่ได้รับรู้ก็สักแต่ว่ารับรู้ รู้แจ้งธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งก็สักแต่ว่ารู้แจ้ง เมื่อนั้นเธอก็จะไม่มี เมื่อใดเธอไม่

^{๑๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๙๐-๒๙๑.

^{๒๐} พุทธทาสภิกขุ, **สุญญตาธรรมฉบับรวมเล่ม**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาจัดพิมพ์เผยแพร่, ๒๕๓๕), หน้า ๘๕๐.

มี เมื่อนั้น เธอก็จะไม่ยึดติดในสิ่งนั้น เมื่อใดเธอไม่ยึดติดในสิ่งนั้น เมื่อนั้นเธอจักไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกอื่น ไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี่เป็นที่สุดแห่งทุกข์”^{๒๑}

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าวมานี้ชี้ให้เห็นว่า ข้อปฏิบัติเพื่อการเข้าถึงสุญญताก็คือ ให้ถือแต่สักว่าไม่ให้สำคัญหมายมั่นเป็นตัวตน เมื่อทำได้เช่นนี้ก็จะเข้าถึงความว่างที่กล่าวว่า เมื่อนั้นเธอก็จะไม่มีและเห็นถึงผลของความว่างนี้ว่า เป็นที่สุดแห่งทุกข์ หรือที่สุดของพรหมจรรย์นี้ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวถึงสุญญताไว้ ๓ ลักษณะกว้างๆ คือ

๑. เรื่องความว่างของเบญจขันธ์
๒. เรื่องว่างจากสิ่งที่เกิดด้วยเบญจขันธ์
๓. เรื่องว่างเช่นกับอนัตตา

ถ้าพระพุทธองค์ตรัสถึงเบญจขันธ์ว่าว่าง บางทีพระพุทธองค์ก็ตรัสถึงโลกว่าว่างด้วย เช่น ที่ ตรัสกะพระอานนท์ว่า

อานนท์ เพราะว่างจากอัตตา และจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา ฉะนั้นเราจึงเรียกว่าโลกว่าว่าง สิ่งซึ่งว่า ว่างจากอัตตา หรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา คือจักขุขันธ์ว่างจากอัตตาหรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา รูปว่างจากอัตตาหรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา จักขุวิญญาณว่างจากอัตตาหรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา จักขุสัมผัสเป็นธรรมว่างจากอัตตาหรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา ฯลฯ แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยก็ว่างจากอัตตา หรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา^{๒๒}

พระพุทธดำรัสที่ตรัสตอบแก่พระอานนท์เถระ ทำให้ทราบว่ โลก ในความหมายของพระองค์นั้นหมายถึง ขันธ์ ๕ อัน ได้แก่ รูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, และวิญญาณ^{๒๓} องค์ประกอบทั้ง ๕ ส่วนนี้ว่างจากอัตตาและจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา อธิบายได้ว่า ว่างจากอัตตา หมายถึง ว่างจากความถือมั่น มองเห็นขันธ์ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งหมดเป็นอัตตา (ว่างจากอัตตวาหุพาทาน) และสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา ในที่นี้ หมายถึง กระบวนการเกิดเวทนาแบ่งเป็น ๖ หมวดย่อย หมวดละ ๕ ประการ รวม ๓๐ ประการ มี จักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส และสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ อทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้น เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นต้น^{๒๔}

พระพุทธองค์ตรัสอธิบายแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ พระเชตะวันถึงธรรม ๖ ประการ ๖ หมวด เป็นต้นว่า “จักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส เวทนา ตัณหา เป็นอัตตา คำของผู้นั้นไม่

^{๒๑} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๐๓.

^{๒๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๘๕/๗๘.

^{๒๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๖-๖๗.

^{๒๔} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสูตรตันตปิฎก เล่ม ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๘๑๓.

ถูกต้อง (เพราะ) จักขุ ... ตัณหาย่อมปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ก็สิ่งใดปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป สิ่งนั้นต้องกล่าวได้ว่า อัตตาของเราย่อมเกิดขึ้นและเสื่อมไป เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า จักขุ ... ตัณหาเป็นอัตตา นั้นจึงไม่ถูกต้อง จักขุ ... ตัณหาเป็นอนัตตา ด้วยอาการอย่างนี้ แม้ในอายตนะภายนอกข้ออื่นๆก็มีอรรถาธิบายเช่นเดียวกัน^{๒๕}

ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสุญญตากับวิโมกข์ ๓ และลักษณะ ๓ หรือไตรลักษณ์ นั้น ควรทราบความหมาย ประเภท ลักษณะ ของหมวดธรรมทั้ง ๒ ข้อก่อน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเชื่อมโยงแสดงความสัมพันธ์กับสุญญตา ต่อไปในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายและลักษณะของวิโมกข์ ไว้ว่า วิโมกข์ ๓ หมายถึง ความหลุดพ้น ประเภทของความหลุดพ้น จัดตามลักษณะการเห็นไตรลักษณ์ข้อที่ให้ถึงความหลุดพ้น ๓ อย่าง คือ

๑) สุญญตวิโมกข์ คือ หลุดพ้นด้วยเห็นความว่าง หมดความยึดมั่น ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญาพิจารณาเห็นนามรูป โดยความเป็นอนัตตา คือ หลุดพ้นด้วยเห็นอนัตตา แล้วถอนความยึดมั่นเสียได้

๒) อนิมิตตวิโมกข์ คือ หลุดพ้นด้วยไม่ถืออนิมิต ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญาพิจารณาเห็นนามรูป โดยความเป็นอนิจจัง คือ หลุดพ้นด้วยเห็นอนิจจตาแล้วถอนอนิมิตเสียได้

๓) อัปภินิหิตวิโมกข์ คือ หลุดพ้นด้วยไม่ทำความปรารถนา ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญาพิจารณาเห็นนามรูปโดยความเป็นทุกข์ คือ หลุดพ้นด้วยเห็นทุกขตา แล้วถอนปรารถนาเสียได้^{๒๖}

ในขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค พระอานนทกล่าวว่า สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน กรุงสาวัตถี ได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาเพื่อให้สดับวิโมกข์กา ซึ่งพระองค์แสดง วิโมกข์ ๓ ได้แก่ (๑) สุญญตวิโมกข์ (๒) อนิมิตตวิโมกข์ (๓) อัปภินิหิตวิโมกข์

วิโมกข์กาข้างต้นที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง สรุปลงสาระสำคัญได้ว่า เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นโลกเป็นสุญญตา คือว่างเปล่า ก็จะเกิดสังขารุเปกขาญาณ คือสลัดทิ้งความเป็นไปของสังขารทั้งปวง แล้วแล่นเข้าสู่พระนิพพานเลยทีเดียว ญาณนี้จึงชื่อว่าประตูลูวิโมกข์ ซึ่งยอมเป็นไปเพื่อการนำออกจากโลก คือ

๑. การออกจากโลกมีได้ เพราะพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวง ทั้งโดยส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย และเพราะจิตดำเนินไปในอนิมิตตธาตุ

๒. การออกจากโลกมีได้ เพราะทำใจให้อาจหาญในสังขารทั้งปวง และเพราะจิตดำเนินไปในอัปภินิหิตธาตุ

^{๒๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๐-๔๒๓/๔๗๕-๔๘๒.

^{๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พี.ริ้นดิงแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐๑.

๓. การออกจากโลกมีได้ เพราะพิจารณาเห็นธรรมทั้งปวงโดยความเป็นฝ่ายอื่น และเพราะจิตดำเนินไปในสุญญตธาตุ

ประตูลู่วิโมกษ์ ๓ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อการนำ [สัตว์] ออกจากโลก^{๒๗}

จะเห็นได้ว่า วิโมกษ์ ๓ คือสุญญตวิโมกษ์ หลุดพ้นด้วยเห็นความว่าง หมดความยึดถือ คือนามรูปโดยความเป็นอนัตตา แล้วถอนความยึดมั่นเสียได้ อนิมิตตวิโมกษ์ หลุดพ้นด้วยไม่ถือนิมิต พิจารณาเห็นนามรูปโดยความเป็นอนิจจัง แล้วถอนนิมิตเสียได้ และอัปณิหิตวิโมกษ์ หลุดพ้นโดยการเห็นนามรูปว่าเป็นทุกข์ ซึ่งจะเห็นได้ว่าความหมายของวิโมกษ์ ๓ นี้ อยู่ในกรอบของไตรลักษณ์

คำว่า “ไตรลักษณ์” ลักษณะ ๓, อาการที่เป็นเครื่องกำหนดหมาย ๓ อย่าง อันให้รู้ถึงความจริงของสภาวะธรรมทั้งหลาย ที่เป็นอย่างนั้น ๆ ตามธรรมดาของมัน^{๒๘} นับเป็นสภาวะธรรมที่เป็นไปตามกฎธรรมดาของโลก เช่นเดียวกับปฏิจจนสมุปบาท กล่าวคือไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะได้เสด็จอุบัติขึ้นมาในโลกหรือไม่ สภาวะธรรมเหล่านี้ก็มีเป็นไปอยู่ ไตรลักษณ์มีปรากฏในพระไตรปิฎกมากที่สุดเมื่อเทียบกับหัวข้อธรรมหมวดอื่น เพราะครอบคลุมหลักธรรมอันเป็นคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา ได้แก่อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างไม่รู้ที่ปรากฏมากที่สุดในพระไตรปิฎกเล่ม ๑๗ คือสังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค^{๒๙} และเล่ม ๑๘ คือ สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค^{๓๐} ที่เป็นดังนี้เพราะพระไตรปิฎก ๒ เล่มนี้เกี่ยวข้องกับเบญจขันธ์ และอายตนะ ๖ ซึ่งเป็นตัวเกิดและบ่อเกิดของไตรลักษณ์นั่นเอง

ในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสแสดงลักษณะ ๓ นี้ไว้ในหลักธรรมนิยาม^{๓๑} ดังนั้นเพื่อให้ทราบที่มาดั้งเดิม จึงขอยกอุปาทาสสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งตถาคต ในติกนิบาต อังคุตตรนิกาย มาอ้างอิงไว้

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตจะเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ตถาคตจะเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์”

^{๒๗} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๑๙/๓๖๕.

^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, หน้า ๘๙.

^{๒๙} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑-๑๗๖/๑-๔๐๗.

^{๓๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑-๔๒๐/-๑-๔๙๕.

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, หน้า ๘๙.

ครั้นรู้ บรรลุแล้ว จึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ครั้นรู้ บรรลุแล้ว จึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”^{๓๒}

ธรรมนิยาม ๓ ตามอุปาทาหาสูตรข้างต้นนี้ มีดังนี้

๑. สัพเพ สงขารา อนิจจา สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง
๒. สัพเพ สงขารา ทุกขา สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงเป็นทุกข์
๓. สัพเพ ธมมา อนตตา ธรรมคือสังขตธรรมและอสังขตธรรม

หรือสังขารและวิสังขารทั้งปวงไม่ใช่ตน

ในพระไตรปิฎกเล่ม ๑๗ คือสังยุตตนิกาย ชันธวรรค แพบทังเล่มเป็นพระสูตรเกี่ยวกับเรื่องไตรลักษณ์ แต่มักจะแยกกล่าวแต่ละลักษณะในแต่ละสูตร เช่นในนกุลปิตุวรรค มีกาสัตตยอนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยงใน ๓ กาล^{๓๓} กาสัตตยทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ใน ๓ กาล^{๓๔} และกาสัตตยอนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตาใน ๓ กาล^{๓๕} คำว่า สิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา หมายถึงเบญจขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ส่วนคำว่า ๓ กาล หมายถึง อดีต อนาคต และปัจจุบัน ส่วนในอนิจจวรรค อนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง^{๓๖} ทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์^{๓๗} และอนัตตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา^{๓๘} ก็มีลักษณะเดียวกัน คือเบญจขันธ์เป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา โดยทรงอธิบายว่า เบญจขันธ์แต่ละขันธ์ว่ามีสภาพธรรมเช่นนั้น ๆ แล้วไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตของเรา” อนึ่ง ในทิกฺขุสัจจสูตร จะเป็นพระสูตรที่เกี่ยวกับทิกฺขุหรือลัทธิต่าง ๆ มีทั้งหมด ๙๖ สูตร จะเป็นเรื่องการยึดมั่นถือมั่นในอดีตตา เช่นใน สัสสตทิกฺขุสูตร ว่าด้วยทิกฺขุว่าโลกเที่ยง ที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงว่า “เมื่อมีรูป เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป ทิกฺขุอย่างนี้จึงเกิดขึ้นว่า ‘โลกเที่ยง’ เมื่อมีเวทนา . . . สัญญา . . . สังขาร . . . วิญญาณ ฯลฯ”^{๓๙} สรุปรว่าขันธ์ ๕ เที่ยง เป็นสัสสตทิกฺขุ

^{๓๒} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๑๘๕.

^{๓๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙/๒๔.

^{๓๔} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๐/๒๕.

^{๓๕} ส.ข. (ไทย) ๑๘/๑๑/๒๕-๒๖.

^{๓๖} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๒/๑๒๗.

^{๓๗} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๓/๒๘.

^{๓๘} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๔/๒๘.

^{๓๙} ส.ข. (ไทย) ๑๗๒๑๔/๒๙๕-๒๙๖.

ส่วนอัสสสตทิกฐิสูตฺร ว่าด้วยทิกฐิว่าโลกไม่เที่ยง^{๔๐} ก็มีนัยตรงข้าม สรุปรว่าพระพุทธองค์ทรงปฏิบัติเสถียรว่าอิตตาเที่ยง แท้จริงแล้วไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา พระไตรปิฎกเล่ม ๑๗ สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค กล่าวว่า เบญจขันธ์ตกอยู่ในไตรลักษณ์

สรุปความว่า ไตรลักษณ์ หรือลักษณะ ๓ คือ สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา คำว่าสังขาร หมายถึงสังขตธรรมทุกอย่าง แต่ในบริบทนี้ หมายถึงเบญจขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ครอบงำไต้ยั้งมีการยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นอิตตา คือ เรา ของเรา เมื่อสังขารแปรเปลี่ยนไปไม่เที่ยง ไม่แน่นอน ก็เกิดความทุกข์ ทุกข์เพราะยึดสิ่งอื่นเป็นอิตตาว่าคืออิตตา ส่วนไตรลักษณ์ ข้อที่ ๓ ได้แก่ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา คำว่าธรรมในที่นี้หมายถึงสังขตธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง และอสังขตธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ซึ่งก็รวมทั้งพระนิพพานด้วย ว่าเป็นอนัตตา เมื่อบุคคลรู้ว่าสังขารและธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา จึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นในขันธ์ ๕ และอายตนะ ๑๒ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เพราะมันเป็นสภาวะที่ไม่เที่ยง และเป็นอนัตตา ดังนั้นจึงไม่ควรไปยึดถือมั่นในธรรมทั้งปวง

๕. บทสรุป

สุญญตา หมายถึง สภาพที่ว่างจากความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา หรือภาวะที่ขันธ์เป็นอนัตตา คือไร้ตัวตน มิใช่ตน ว่างจากความเป็นตน ว่างจากสาระต่างๆ เช่น ความสวยงาม ความสุข ความทุกข์ ว่างจากกิเลส ราคะ โทสะ โมหะ ไม่ใช่สิ่งเฉย ไม่ประพฤติ สภาวะที่ว่างจากสังขาร การปรุงแต่งจิตทั้งหลาย ความว่างที่เกิดจากความกำหนดหมายในใจถึงภาวะว่างเปล่าไม่มีอะไรเลย เป็นส่วนหนึ่งของไตรลักษณ์ พระพุทธองค์ตรัสสอนเรื่องไตรลักษณ์ว่า ภูฏธรรมาชาตินี้เป็นธรรมชาตฺ คือภาวะที่ทรงตัวอยู่โดยธรรมตา เป็นธรรมฐิติ คือภาวะที่ตั้งอยู่ หรือยืนตัวเป็นหลัก แน่นนอนอยู่โดยธรรมตา เป็นธรรมนิยาม คือ ภูฏธรรมาชาติ หรือกำหนดแห่งธรรมตา ไม่เกี่ยวกับผู้สร้างผู้บันดาล หรือการเกิดขึ้นของศาสนาหรือศาสดาใดๆ ภูฏธรรมาชาตินี้แสดงฐานะของศาสดาในความหมายของพุทธธรรมด้วย ว่าเป็นผู้ค้นพบกฎเหล่านี้ แล้วนำมาเปิดเผยชี้แจงแก่ชาวโลก ไตรลักษณ์นี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญลักษณ์ แปลว่า ลักษณะที่ทั่วไปหรือเสมอเหมือนกันแก่สิ่งทั้งปวง ไม่มีผู้ใดหรือสิ่งใดจะพ้นไปจากไตรลักษณ์นี้ได้ ฉะนั้น คำว่า สุญญตา จึงเป็นแก่นของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ทรงสอนให้มนุษย์ได้รู้จักและเข้าใจความจริงของชีวิตว่า ขันธ์ มีลักษณะเป็นไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยงแท้ ไม่แน่นอน ไม่จีรังยั่งยืน มีความผันแปร เปลี่ยนแปลง เป็นทุกข์ และที่สุดเป็นมายา ไร้ตัวตน ไม่ควรที่จะยึดมั่น ถือมั่น จนเกิดอิตตา ในที่ศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ อธิบายว่า คำว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา รวมเข้าด้วยกันแล้วเรียกว่า สุญญตา แปลว่า ความว่าง โดยสรุปสุญญตาหมายถึง ความเป็นสภาพสุญญ, ความว่าง มีความหมายได้ ๔ นัย ดังนี้

^{๔๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๑๕/๒๙๖-๒๙๗.

๑. ความเป็นสภาพที่ว่างจากความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เฉพาะอย่างยิ่ง ภาวะที่ชั้นที่ ๕ เป็นอนัตตา คือ ไร้ตัวมิใช่ตน ว่างจากความเป็นตน ตลอดจนว่างจากสาระต่างๆ เช่น สาระคือความเที่ยง สาระคือความสวยงาม สาระคือความสุข เป็นต้น โดยปริยาย หมายถึง หลักธรรมฝ่ายปรมัตถ์ เช่น ชั้นธ ธาตุ อายตนะ และปัจฉยการ (อิทัปปัจจยตา หรือ ปฏิจจสมุปบาท) ที่แสดงแต่ตัวสภาวะให้เห็นความว่างปราศจากสัตว์ บุคคล เป็นเพียงธรรม หรือกระบวนการธรรมล้วนๆ

๒. ความว่างจากกิเลส มีราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ก็ดี สภาวะที่ว่างจากสังขารทั้งหลายก็ดี หมายถึงนิพพาน

๓. โลกุตตรมรรค ได้ชื่อว่าเป็นสุญญตาด้วยเหตุผล ๓ ประการ คือ เพราะลุดด้วย ปัญญาที่กำหนดพิจารณาความเป็นอนัตตา มองเห็นภาวะที่สังขารเป็นสภาพว่าง (จากความเป็น สัตว์ บุคคล ตัวตน) เพราะว่างจากกิเลสมีราคะเป็นต้น และเพราะมีสุญญตาเป็นนิพพานเป็น อารมณ

๔. ความว่างที่เกิดจากกำหนดหมายในใจหรือทำให้เป็นอารมณ์ของจิตในการ เจริญสมาบัติ เช่น ผู้เจริญอภิกขุญาณตนสมาบัติกำหนดใจถึงภาวะว่างไม่มีอะไรเลย

เพราะฉะนั้น เรื่องสุญญตาขยายออกไปเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ขยายออกไปอีกก็ เป็นการปฏิบัติมานานาชนิดเพื่อให้เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วจิตก็เบื่อหน่ายคลายกำหนด นั้น แหละคือเข้าถึงสุญญตา คือ (๑) ว่างจากความยึดมั่นถือมั่น (๒) ว่างจากกิเลส (๓) ว่างจากความ ทุกข์ และ (๔) ว่างอย่างยิ่ง คือ นิพพาน

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวถึงสุญญตาไว้ ๓ ลักษณะกว้างๆ คือ (๑) เรื่องความว่างของเบญจขันธ์ (๒) เรื่องว่างจากสิ่งที่เกิดด้วยเบญจขันธ์ และ (๓) เรื่องว่างเช่นกับ อนัตตา จะเห็นได้ว่า นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาได้อธิบายความหมายของคำว่า สุญญะ และ สุญญตา โดยใช้คำว่า ความว่าง ความว่างจากกิเลส สุญญตา คือ นิพพาน ว่างจากความยึดมั่น ถือมั่น ว่างอย่างยิ่ง คือ นิพพาน สุญญตสมาธิ สุญญตสมาบัติ สุญญตวิโมกข์ สุญญตวิหาร เป็นต้น มีความสอดคล้องและสัมพันธ์กัน ไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อเป็นการอธิบายคุณลักษณะของ สุญญตาให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- _____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.
- _____. พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสูตรต้นตปิฎก เล่ม ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- พุทธทาสภิกขุ. ชีวิตและงานของพุทธทาสภิกขุฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๒๐.
- _____. สุนทรียธรรมฉบับรวมเล่ม. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์เผยแพร่, ๒๕๓๕.
- _____. สุนทรียตาปริทรรศน์ เล่มที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๑๘.
- _____. หลักธรรมที่แสดงความจริง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). คำวัด. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเชียงใหม่, ๒๕๔๘.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖.
- _____. พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พรีนติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๓.

